

УДК 327.5:32.019.5 (437.1/2)

Поведа О. П.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЩОДО ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО НАТО

У статті досліджуються основні аспекти ставлення громадськості Чеської Республіки до питання інтеграції країни до НАТО. Акцентується увага на відсутності проведення в Чехії відкритої публічної дискусії щодо приєднання до Альянсу, дається коротка характеристика подальших негативних наслідків цього політичного прорахунку чеського уряду. Аналіз ставлення громадян Чеської Республіки до таких питань, як оборона, безпека держави, участь Чехії у операціях альянсу та готовність брати на себе відповідальність і обов'язки, які випливають з членства в НАТО, допомагають визначити роль і місце цієї постсоціалістичної країни в структурі організації з однієї сторони та перспективи подальшого розширення НАТО на Схід – з іншої.

Ключові слова: Чеська Республіка, НАТО, громадська думка, політика у сфері безпеки та оборони, трансформаційні процеси.

Поведа А. П. Общественное мнение по вопросу интеграции Чешской Республики в НАТО

В данной статье исследуются главные аспекты отношения общественности Чешской Республики к вопросу интеграции страны в НАТО. Акцентируется внимание на отсутствии проведения в Чехии открытой публичной дискуссии касательно присоединения к Альянсу, дается краткая характеристика негативных последствий данного политического решения чешской власти. Анализ отношения чешских граждан к таким проблемам, как оборона, безопасность государства, участие Чехии в операциях Альянса, а также готовность брать на себя ответственность и обязательность, которые исходят из членства в НАТО, помогают спрогнозировать роль и место этой постсоциалистической страны в организации с одной стороны, а также перспективы расширения НАТО на Восток – с другой.

Ключевые слова: Чешская Республика, НАТО, общественное мнение, политика в сфере безопасности и обороны, трансформационные процессы.

Poveda O. P. Public opinion about Czech Republic's integration to NATO

The main burning aspects of the Czech public attitudes towards the problem of Euro-Atlantic integration are determined in the given article. The author stressed on the lack of carrying out of broad public discussion towards Czech Republic joining NATO, short overview of further negative results of such political mistake of the Czech government is examined. Analysis of attitudes of the Czech Republic citizens towards such issues as security and defense of the country, Czech participation in NATO operations and Czech readiness to take the obligations that come out from NATO membership helps to define the role and place of this post-socialist country in the whole structure of organization on the one hand and the perspectives of further NATO enlargement to the East on the other hand.

Key words: the Czech Republic, NATO, public opinion, security and defense policy, transformation processes.

Чеська Республіка, Польща та Угорщина вступили до НАТО у 1999 р., склавши так звану першу хвилю розширення альянсу на Схід. Приєднання цих країн до НАТО ознаменувало факт визнання іншими членами організації успішності проведення ними трансформаційних процесів, спрямованих на побудову демократичних політичних систем та ринкових економік.

У рамках інтеграційних процесів на постсоціалістичному просторі цікавим є аналіз підтримки чеською громадськістю вступу країни до НАТО та діяльності альянсу, оскільки він має важливе значення не тільки для цієї організації, а й для її потенційних членів, наприклад, України, адже на прикладі Чеської Республіки допомагає визначити спроможність країн ЦСЄ ефективно діяти в період кризових ситуацій, а також дає відповідь на питання, які країни регіону варто приймати до НАТО у майбутньому. Окремі аспекти інтеграції Чеської Республіки до стандартів НАТО у сфері безпеки та оборони досліджуються у працях С. Сарваса [10], Р. Бласека [1], Ї. Годни [6], Р. Гендріксона [5], М. Родеса [9], Е. А. Мічти [7], М. Гад'єски [4]. Натомість, роль і місце громадськості у прийнятті рішень про приєднання і діяльність Чехії в альянсі не отримали належного висвітлення у працях дослідників, особливо українських.

Метою даного дослідження є посилення розуміння взаємозв'язку між питаннями соціальної динаміки, середовища безпеки та проблеми інтеграції до євроатлантичної спільноти у посткомуністичних країнах. Завданнями дослідження є: інформування політичної еліти нашої країни, зважаючи на досвід Чеської Республіки, про важливість забезпечення процесу відкритого і всебічного обговорення питань безпеки України; аналіз досвіду інтеграції нового члена НАТО.

Протягом кількох перших років свого членства в НАТО Чехії довелося зіштовхнутися з чималою критикою зі сторони альянсу. Так, на думку багатьох функціонерів та експертів НАТО, інтеграція останньої була найбільш проблематичною з усіх трьох країн, що приєдналися до альянсу у 1999 р. Чеська Республіка не змогла повною мірою виконати всі умови та домовленості з НАТО (насамперед щодо реформування збройних сил), на основі яких вона вступила до організації. Так само як і два інші нові члени, Чехія зіштовхнулася зі значними проблемами під час процесу трансформації військово-промислового комплексу радянського зразка до стандартів інших членів альянсу. Зважаючи на це, деякі чеські та іноземні експерти у галузі безпеки вказували на розбіжність інтересів Чеської Республіки та НАТО і висловили сумніви відносно надійності Чехії як члена альянсу. Ці сумніви мали під собою певне підґрунтя і визначалися насамперед ставленням чеських громадян до збройних сил НАТО та особливістю внутрішньої ситуації у Чеській Республіці.

Основна проблема незадоволення діяльності країни як члена НАТО полягала у відсутності громадських дискусій щодо питань безпеки та оборони у Чеській Республіці загалом, і особливо відносно її відповідальності як члена альянсу. Перед вступом до організації соціологічні опитування засвідчили, що громадська підтримка на користь членства країни в НАТО була однією з найнижчих серед десяти країн, які заявили про готовність приєднатися до альянсу. Механізм, за допомогою якого здійснювався процес вступу, лише посилив першочергове напруження, оскільки чеські урядовці й політики підготували, проводили та втілювали весь інтеграційний процес з мінімальним залученням громадськості. Аж до Мадридського саміту НАТО в 1997 р. (коли альянс запросив Чеську Республіку, Польщу та Угорщину приєднатися до організації) чеське суспільство було дуже слабо обізнане з обов'язками, які впливали із членства в НАТО. Можна припустити, що мінімальне залучення чеської громадськості до обговорення питань інтеграції до НАТО не було випадковістю, адже серед політиків країни побутує доволі поширена думка, що чеські громадяни досить пасивно або навіть негативно ставляться до військово-політичних питань, альянсів та питань національної оборони [10]. Деякі чеські політики цілеспрямовано не хотіли "дратувати" громадськість обговореннями про можливість приєднання до НАТО й бажали не привертати надмірної уваги до питання членства в Північноатлантичному Альянсі. Звідси випливає, що вони не ставили перед собою за мету підвищити рівень підтримки інтеграційного процесу акцентуванням уваги на ньому, але натомість намагалися тихо, поволі "дрейфувати" далі у визначеному ними самими напрямку. Більше того, чеська політична еліта у вигляді двох провідних партій поділяла таку точку зору. Отже, головна причина відсутності проведення референдуму щодо вступу до НАТО полягала, по-суті, у

побоюваннях еліти відносно наявності необхідного рівня підтримки громадськістю даного кроку. Цікаво, що передвиборча програма соціал-демократів 1998 р. містила обіцянку провести референдум щодо питання вступу, однак після перемоги СДПЧ (Соціал-демократичної партії Чехії) на виборах цього так і не сталося. Натомість, непроста економічна ситуація в країні та тривала невизначеність щодо формування нового уряду допомогли соціал-демократам пізніше аргументувати відсутність внутрішніх дискусій про членство в НАТО.

Окрім того, особливість низького рівня інтересу чеської громадськості до питань оборони, небажання еліти провести громадську дискусію щодо всіх “за” і “проти” членства країни в альянсі мали також і деякі спільні постсоціалістичні корені. Як і в інших державах Варшавського договору, 40-річний період соціалістичного правління викоринив будь-яке самостійне мислення експертів з громадської безпеки та оборони. Але, на відміну від Польщі та Угорщини, де двадцятилітній період лібералізації комуністичних режимів призвів до зародження самобутнього мислення ще задовго до того, як було остаточно повалено існуючі режими, у Чехословаччині після придушення Празької весни 1968 р. і надалі аж до повного повалення комунізму у 1989 р. зберігся один з найбільш жорстких комуністичних режимів. Однак навіть після повалення комунізму не спостерігалось народження експертів з питань безпеки та оборони. Як наслідок, у 90-х роках в Чехії можна було виділити лише незначну когорту політиків й експертів з питань безпеки, які могли чітко визначити зміст членства в НАТО та його вимоги у галузі військових реформ та безпековій політиці держави. Чеській Республіці не вистачало експертів, які повною мірою розуміли б діяльність Альянсу, прийняття та планування рішень в рамках цієї організації, а наявна незначна кількість фахівців не мали ані стимулу, ані конкретних механізмів за для того, щоб винести питання членства в НАТО на ширший публічний розгляд. У цьому плані можемо простежити, що ситуація у Чеській Республіці була подібною, але значно гіршою, аніж у Польщі та Угорщині. Підтвердженням цього може бути також і те, що Угорщина, незважаючи на низький рівень підтримки громадськістю членства в НАТО на початкових етапах, зуміла виконати свої обов’язки краще й провести референдум щодо питання вступу до НАТО.

Справедливо буде відзначити, що низький рівень підтримки громадськістю членства Чеської Республіки в НАТО призвів до не досить привабливого іміджу країни серед деяких інших членів альянсу (особливо США). У подальшому дії Чехії в період операції НАТО “Союзницька сила” в Югославії у 1999 р. ще більше закріпили це переконання. Операція “Союзницька сила” стала першим випробуванням на міцність міжнародних позицій Чеської Республіки, і дії чеської сторони засвідчили, що країні важко виконувати нові обов’язки. Як справедливо зазначив Ендрю А. Мічта, “Польща здала випробування на відмінно, Угорщина отримала лише задовільну оцінку, в той же самий час Чеська Республіка зіткнулася із проблемами задачі екзамену загалом і потребувала “постійного наставництва” з Брюсселя та Вашингтона, щоб хоч якось впоратись із поставленими вимогами” [7, с. 196].

У Чеській Республіці загалом виникла неоднозначна реакція на операцію “Союзницька сила” навіть на рівні найвищих державних інституцій. Більшість чеських громадян осудили операцію, а чимало членів уряду, так само як і представників опозиції, намагалися дистанціюватися від відповідальності за рішення НАТО. Треба додати, що відсутність консенсусу серед чеських представницьких органів на найвищому рівні прослідковувалася впродовж цілої операції. Хоча пізніше Чеська Республіка зрештою погодилася із позицією НАТО, зволікання чеської сторони викликали сумніви відносно лояльності та надійності країни як члена НАТО та вказали на неефективність механізмів прийняття рішень у галузі політики і безпеки. Підтвердженням цього стала так звана “чесько-грецька мирна ініціатива”, що поставила під сумнів згуртованість НАТО у питанні щодо операції проти Югославії. Ця ініціатива навіть не була узгоджена на рівні зовнішньополітичних інституцій Чеської Республіки. Вона була прийнята в індивідуальному порядку міністром закордонних справ Яном Каваном та його радниками. Дана ініціатива не була розглянута також навіть на рівні

комітетів з питань зовнішньої політики та безпеки парламенту, президентом чи високопоставленими функціонерами чеських збройних сил.

Відсутність підтримки чеською громадськістю операції НАТО “Союзницька сила” ми можемо пояснити особливою історичною симпатією чехів відносно Югославії. Так, згадаємо, що в період 1939–1940 рр. Югославія надала притулок і дозволила пройти транзитом через свою територію чехословацьким військам, які залишили окуповану німцями Чехословаччину і рухалися на Захід, щоб воювати на стороні союзників у Франції та Великобританії. Югославія часів правління Тіто, на відміну від Чехословаччини, опиралася Сталіну і, найголовніше, висловила чітку позицію щодо окупації Чехословаччини у 1968 р. Югославія також стала транзитною країною для чеських емігрантів після окупації 1968 р. Отже, саме звідси випливає, що неспроможність чеської політичної еліти визначити відмінність між Югославією тітовського та мілошевського зразка стала важливою передумовою невисокої підтримки чеськими громадянами операції “Союзницька сила”.

У контексті інтеграції ЧР (Чеської Республіки) до НАТО показовою є еволюція рівня відчуття безпеки громадянами країни. Можна констатувати, що розпад Варшавського блоку призвів до зростання відчуття “часткової безпеки”, саме в цей час відчуття “повної безпеки” у свідомості частини населення або ж знизилось, або ж залишилось таким, як воно було раніше. Вступ до НАТО призвів до найбільш помітних зрушень в усвідомленні феномену безпеки. З середнього показника 30 % у 1989–1998 рр. відчуття “повної безпеки” зросло до 60 % одразу ж після приєднання країни до НАТО. Порівнюючи усвідомлення безпеки протягом членства Чеської Республіки у Варшавському договорі та НАТО, слід відзначити, що 40 % з тих, хто відчували себе у безпеці у Варшавському блоці, також відчують себе у безпеці і в Північноатлантичному Альянсі. В той же час, лише 8 % респондентів відчували себе у безпеці у Варшавському договорі, але не відчують себе захищеними в НАТО [3].

Правомірно буде припустити, що чимало чеських громадян розглядають альянс швидше з точки зору геополітичної переваги у русі на Захід, аніж як приєднання до організації, зосередженої на питаннях колективної військової оборони. На початку 2000-х рр. більшість з них усвідомлювали необхідність виконання стандартів НАТО насамперед з точки зору підготовки країни до членства в ЄС, а не в плані, наприклад, підвищення професійного рівня чеських військовиків чи підготовки оборонної стратегії проти зовнішньої загрози. По-суті, громадяни Чеської Республіки розглядають альянс та Євросоюз як взаємодоповнюючі складові у питаннях подальшого розвитку та модернізації країни. Можна очікувати, що збільшення рівня підтримки громадськістю модернізації армії та зусиль, спрямованих на покращення ефективності та боєздатності збройних сил, наступить тоді, коли в очах пересічних чехів процес посткомуністичної трансформації та проблема подолання наслідків економічної реструктуризації країни стануть доконаним фактом. У будь-якому випадку, цілковите ототожнення громадськістю обов’язків, які випливають із членства в НАТО та Євросоюзі, безумовно не може бути виправданим, адже тоді постає питання про спроможність нового члена альянсу брати на себе відповідальність за безпеку (наприклад, миротворчу) й оборонну політику організації, усвідомлювати роль і місце власної країни в НАТО, і, зрештою сприяти згуртованості та однакості схвалення дій цієї структури під час проведення операцій та місій, в тому числі поза межами зони альянсу. Можна знову ж таки навести як приклад операцію “Союзницька сила” в Югославії, коли чеська політична еліта не зуміла пояснити громадськості різницю між тітовською Югославією та Югославією, очолювану С. Мілошевичем, не спромоглася позиціонувати у суспільстві військові дії союзників у цій країні як захист інтересів з питань безпеки НАТО, що призвело до визначення країни як проблемного та ненадійного члена альянсу.

У перші роки після вступу до НАТО основними сферами занепокоєння чеських громадян залишалися стан розвитку економіки, незадовільне функціонування державних інституцій та проблема дотримання законодавства. Сферу, яку громадськість вважає найбільш проблематичною, в широкому сенсі можна охарактеризувати як “визначення та узгодження з

соціальними правилами". До цієї сфери відносяться такі проблеми, як незадовільний стан морального розвитку суспільства (серйозна проблема для 83 % громадян), високий рівень злочинності (93 %), рівень корупції (86 %), дотримання законодавства (85 %) та економічна ситуація в країні (95 %). Натомість, підготовка до вступу в ЄС (57 %) та виконання зобов'язань, які випливають із членства в НАТО (45 %) на початку 2000-х рр. не були пріоритетними питаннями, зважаючи, найбільш вірогідно, на те, що вони обидва стосувалися міжнародного аспекту розвитку країни. Оборона і військова безпека Чеської Республіки (48 % підтримки) та виконання країною зобов'язань, які випливають з членства в НАТО, визначені громадськістю як найменш проблематичні сфери [3]. Цей факт можемо пояснити насамперед тим, що після приєднання до альянсу чехи не бачать загрози для безпеки країни. Окрім того, дані питання не стосуються безпосередньо процесів модернізації та розвитку, спрямованих на покращення рівня життя, тобто тих питань, які пов'язані з проблемами завершення посткомуністичної інституціональної та політичної трансформації.

Вищий рівень підтримки чеською громадськістю інтеграційних зусиль країни до Євросоюзу в порівнянні з НАТО можна пояснити тим, що вплив членства в ЄС на повсякденне життя населення помітніший, ніж вплив альянсу. Так, НАТО зосереджує увагу на питаннях безпеки то оборони, в той час як членство в ЄС в широкому сенсі впливає на функціонування та рівень розвитку всіх державних інституцій, системи судочинства та правопорядку, прозорості ринку, якості життя (у тому числі навколишнього середовища) та інших сфер. Приєднання до Євросоюзу означає вирішення цілої низки проблем сумісності з організацією, які досить часто важко і болісно розв'язати. Таким чином, очевидним стає той факт, що більшість економічних і соціальних питань можуть бути вирішені лише за допомогою ЄС, а не НАТО чи інших міжнародних організацій.

Наголосимо, що напередодні запрошення Чеської Республіки приєднатися до НАТО у 1997 р. громадська підтримка членства в альянсі була однією з найнижчих серед країн, що прагнули вступити до цієї організації. У вересні 1998 р. дослідження засвідчили рівень підтримки членства в НАТО на рівні 55–61 % (55 % – IVVM; 58 % – STEM; 61 % – Дослідницький відділ Міністерства оборони). Підтримка членства в НАТО після приєднання до організації зростає до 70 % наприкінці 2000 р., а в 2009 р. становила трохи вище 60 %.

Як вже згадувалося вище, рішення про залучення Чехії до НАТО було прийнято політичною елітою за низької громадської участі і невисокого рівня дискусій щодо цієї події та ознайомлення з відповідальністю, що випливає із членства в організації. Виходячи з цього, якраз така безініціативність уряду країни викликала принципову проблему участі Чехії в альянсі після приєднання. Дана проблема насамперед полягає в тому, що в той час, коли підтримка членства в НАТО зростає, визначення національних зобов'язань та їхнє виконання залишаються невирішеними. Лише одна третя чехів ідентифікує себе з НАТО у той час, коли більшість громадян (61 %) визначають НАТО як "вони", розглядаючи альянс як "іноземну" організацію, засвідчуючи тим самим невисокий рівень приналежності до неї.

Отже, чеський досвід показує, що вступ до НАТО є складним випробуванням не тільки для політиків і військовиків, але також, що найголовніше, для громадян і суспільства в цілому. У період першого розширення НАТО 1997–1999 рр. чеську громадськість поставили перед фактом, що приєднання до альянсу є унікальною можливістю для країни, яку вона не повинна втратити. Як наслідок, суспільству відводилась пасивна роль у цьому процесі. Більш ефективно, звичайно, було б висвітлювати поступовість всього інтеграційного процесу, а не розглядати його як короткотермінове явище.

Досвід приєднання Чехії до НАТО є доречним як для можливих його потенційних членів, так і для самого альянсу, адже до нього вступають країни, які в історичному плані відрізняються від країн-засновниць цієї організації. НАТО зацікавлене в отриманні достовірної інформації про політичне середовище в країнах-кандидатах. Уряди та політики країн, що прагнуть до членства, не обов'язково є надійним джерелом інформації, оскільки вони завжди висвітлюють ситуацію в якнайкращих тонах для досягнення мети про вступ.

Однак платники податків у країнах-претендентах насправді повинні бути поінформовані про наслідки і відповідальність, які випливають із приєднання до альянсу, адже, коли громадськість не буде обізнана з ціною такого кроку, як це мало місце у випадку з Чехією, ефективність членства нової країни буде під великим питанням, а НАТО зіштовхнеться із загрозою проведення цілісної політики та здійснення миротворчих і військових операцій. А, отже, досвід інформування чеської громадськості про інтеграцію до НАТО є показовим і не повинен бути повторений в інших країнах-претендентах на вступ до альянсу.

Список використаних джерел і літератури

1. Blasek R. Perception of Security Risks by the Population of the Czech Republic / Roman Blasek // *Journal of Slavic Military Studies*, 11:3. – September 1998. – PP. 89–96.
2. Gabal I. The Atlantic Community after Communism: Czechoslovak Public Opinion Perceptions / Ivan Gabal // *Papers of the conference “The Atlantic Community After Communism”*. – Knoke Heist, Belgium. – September 23 – 25, 1992.
3. Gabal I. The Impact of NATO Membership in the Czech Republic: Changing Czech Views of Security, Military and Defence / Ivan Gabal. – Published 2002 by RAND. – Pittsburg. – 46 p.
4. Hadjisky M. The Failure of the Participatory Democracy in the Czech Republic / Magdalena Hadjisky // *West European Politics*, 24:3. – July, 2001. – PP. 43–64.
5. Hendrickson R. C. NATO’s Visegrad Allies: The First Test in Kosovo / Ryan C. Hendrickson // *Journal of Slavic Military Studies*, 13:2. – June 2000. – PP. 25–38.
6. Hodny J. The Prestige of Professional Czech Soldiers in the Eyes of the General Public / Jiří Hodny // *Journal of Slavic Military Studies*, 11:3. – September 1998. – PP. 97–104.
7. Michta A. A. Conclusion: Making the Pieces Fit. Edited by Andrew A Michta / Andrew A. Michta // *America’s New Allies: Poland, Hungary, and the Czech Republic in NATO*, Seattle & London : University of Washington Press, 1999. – PP. 185–203.
8. Kostandinova T. East European Public Support for NATO Membership: Fears and Aspirations / Tatiana Kostandinova // *Journal of Peace Research*, 37:2. – 2000. – PP. 235–249.
9. Rhodes M. Czech Malaise and Europe / Matthew Rhodes // *Problems of Post-Communism*, 47:2. – March/April 2000. – PP. 57–66.
10. Sarvas S. Attitudes of the Czech Public toward National Security, the Military, and NATO Membership / Stefan Sarvas // *Journal of Slavic Military Studies*, 11:3. – September, 1998. – PP. 55–88.